

המקדש במדרש

פרשת שופטים

”שֹׁפְטִים וְשׁוֹטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר הִ' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשָׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפַּט צְדָק” (דברים ט"ז)

בעבר כבר דברנו על הקשר בין סוף פרשת ראה, העוסק בעליה לרגל והמקדש, ובין פרשתנו העוסקת בדין ובמשפט, בנבואה ובמלוכה. מצד אחד נושאים אלו קשורים אחד לשני, שהרי המקדש היה המקום 'ממנו יוצאת הוראה לעולם', המלכים משכנם בירושלים ו'כל נביא שאין ידוע מהיכן הוא – בידוע שהוא מירושלים'. מצד שני היינו מצפים שבמקום שבו יש אמת ושלוש, לא יהיה צורך בדין ובמשפט.

המדרש שלנו מזכיר את המשנה במסכת אבות, המלמדת ש'הדין והאמת והשלום' הם יסודות העולם, ואנו אף ננסה לברר כיצד אלו מעמידים את העולם וכיצד הם מתבטאים בבית המקדש.

דברים רבה ה', א'

” אמר רשב"ג: אל תהי מלגלג בדין שהוא אחד משלשה רגלי העולם. למה? ששנו חכמים 'על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלוש'. תן דעתך שאם הטיתה את הדין שאת מזעזע את העולם שהוא אחד מרגליו. רבנן אמרי קשה הוא כחו של דין שהוא אחד מרגלי כסא הכבוד מנין (תהלים פט) צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך. אמר הקב"ה הואיל וכך עונשו של דין קשה הוזהירני מנין ממה שקרינו בענין שופטים ושוטרים”

מה לשים לב בקריאת המדרש:

- א. המדרש דן ב'דין' בכמה אופנים.
- ב. תחילה אומר לנו רשב"ג 'שלא נזלזל בדין'. הפניה כאן, על פי המשך המדרש, מופנת בראש ובראשונה אל השופטים עצמם שלא יטו את הדין מתוך זלזולם, וגם לעם שממנה אותם.
- ג. זאת כיוון שהוא אחד מ'רגלי העולם'. ואם הטית את הדין, זעזעת את העולם. וכאן הוא מצטט את עצמו במסכת אבות, שם נאמר: רַבֵּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, עַל שְׁלֹשָׁה דְבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד, עַל הַדִּין וְעַל הָאֱמֶת וְעַל הַשְּׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר אֱמֶת וּמִשְׁפַּט שְׁלוֹם שְׁפָטוּ בְּשַׁעְרֵיכֶם.
- ד. חכמים אף מרחיבים את החשיבות של ההקפדה בדין, שכן אין הוא רק 'רגל' של העולם, אלא גם רגל של כסא הכבוד. שנאמר 'צדק ומשפט (הם) מכון כסאך'. דבר המזכיר לנו מיד את בית המקדש הנקרא אף הוא 'מכון לשבתך'.
- ה. לסיום, מביא המדרש, שאף הקב"ה עצמו מזהיר אותנו בעניין הדין. בנוסף לדרישה שבכל שעריך, ולא רק במקום שבו 'מכון כסאך', תעמיד שופטים ושוטרים.

חלק א': על אלו דברים עומד העולם?

המדרש שלנו מביא את המשנה האחרונה בפרק א' במסכת אבות, אך משנה מוכרת יותר היא המשנה :

”שמעון הצדיק היה משגיח כנסת הגדולה. הוא היה אומר, על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים”
(אבות פרק א' משנה ב')

האם רבן שמעון בן גמליאל חולק על שמעון הצדיק הכהן הגדול? או שמא שניהם אמרו דבר אחד. המהר"ל בפירושו למסכת אבות, מבאר בהרחבה את המשנה שלנו. תחילה נראה את פירושו למשנה ואח"כ את היחס בין שתי המשניות:

”המאמר צריך פירוש למה אמר על אלו דברים העולם עומד עליהם. הנה האדם אשר הש"י ברא אותו יש לו דברים מחולקים, האחד הוא השכל אשר השכל הוא קנין לאדם כמו שאמרו ז"ל (קידושין ל"ב ע"ב) אין זקן אלא שקנה חכמה, והקנין השני הוא האדם בעצמו שהוא חי מדבר, החלק השלישי הוא ממונו שנחשב קנינו, אלו ג' דברים שייכים לאדם. האחד הוא עצמו, ושני דברים הם קנינו. וימצא האדם לפעמים והוא חסר קנין השכל, ולפעמים הוא חסר קנין הממון, והשנוי הוא באלו דברים כמו שיתבאר וצריך אל עמודים המחזיקים עד שלא יפלו. ועל זה אמר על שלשה העולם עומד, על האמת, שאם שקר גובר בעולם הרי השקר הוא בטול לגמרי אל השכל עד שלא ימצא, והרי הש"י נתן בעולם השכל והוא חלק אחד משלשה חלקי העולם, וכאשר האדם רודף האמת יוצא השכל בעולם כאשר ראוי. ועל הדין עומד החלק השני שהוא קנין לאדם, והש"י נתן לכל אדם קנין ראוי לו ואין האדם ראוי שיהיה נוגע במוכן לחבירו רק מה שהשם יתברך נתן לכל בריה, ואם אין דין יבא בטול לחלק הזה שהוא קנין של אדם ויבא קנין אדם זה שהוא שלו לאדם אחר ואין ראוי זה. ודבר זה אינו מצד המחלוקת...שכל אחד טוען וזכותו ואינו מבקש לטעון שקר, רק שכל אחד לפי דעתו הוא זוכה. ואמר שהעולם עומד על השלום, ודבר זה שייך אל האדם עצמו. וזה כי בני אדם שנבראו בעולם נכנסו במחלוקת במה שכל אחד רוצה שיהיה הוא הכל, ולפיכך בני אדם הם מתנגדים בעצמם כאשר הם ביחד והאחד בטול השני בעצמו, ולפיכך אמרו על השלום עומד העולם שלא יבא מחלוקת בין איש לחבירו בעצמו, ודבר זה שלא מצד הממון רק מצד עצמו.

המהר"ל מבאר שלושה דברים אלו הם תיקון האדם בעולם. ה'אמת' כנגד השכל והמחשבה. והיפוכה ה'שקר' שהוא חורבן העולם ומיעוט השכל. ה'דין' כנגד הממון של האדם. שכן לפעמים צריך בירור איזה ממון שייך למי, גם במציאות שאין מחלוקת או שקר, אלא פשוט חוסר ידיעה למי שייך הדבר. (למשל במציאה שנמצאה ברחוב). ה'שלום' הוא כנגד האדם עצמו (בניגוד לשכל וממון שהם קניינים של האדם). כאן נוצרת המחלוקת הכי קשה. כשכל אדם חושב שהוא צריך לעמוד במרכז ורק בשבילו הכל קיים. עתה ננסה לראות את היחס בין המשניות:

”ומעתה לא יקשה הרי שמעון הצדיק מנה אחרים, כי אותם הם ולפיכך שמעון הצדיק התחיל באלו ג' דברים, מפני כי על ידי ג' דברים מעמיד הש"י העולם ואם אין אלו ג' בטל התחלת העולם, ורשב"ג אומר כי ג' דברים הם סבה שהעולם עומד על עמדו כאשר ראוי ולא ישנתה מצד עצמו. ובודאי פירש זה נאה ומקובל הוא:” (נדרך חיים למהר"ל, פרק א', י"ח)

תחילה אומר המהר"ל ששמעון הצדיק דיבר על הדברים שהם 'יסוד העולם' בלעדיתם אי אפשר היה לברוא עולם. **הם תכלית הבריאה** – עולם שבו עושים טוב, עולם עם תורה ועולם עם מקדש – עבור זה ראוי היה לברוא את העולם. רשב"ג לעומתו מלמד מהם הדברים **כדי לקיים את העולם**. אם העולם לא יושבת על אמת, משפט ושלום הוא יתכלה. בנוסף, ניתן לבאר שהמשנה הראשונה היא הנחיה כללית, לכלל וציבור. ואילו משנתו של רשב"ג היא הנחיה לאדם הפרטי. אמנם בהמשך דבריו מקביל המהר"ל בין המשניות:

”ומעתה יש לך להבין, כי אלו ג' עמודים שזכר שמעון הצדיק דהיינו העבודה אשר זכר שמעון הצדיק, נגד זה זכר רשב"ג הדין. ואז"ל למה נסמכה פ' משפטים לפ' מזבח שתשים סנהדרין אצל המזבח, כי אלו ב' דברים העבודה ודין שניהם הם להקב"ה בפרט, כי כמו שהעבודה אליו כך הדין אל הקב"ה שנאמר (דברים א') כי המשפט לאלהים.. הרי הדין והמזבח ענין א'. וכנגד התורה שזכר שמעון הצדיק, זכר רשב"ג האמת כי התורה היא בעצמה תורת אמת ואין אמת כמו התורה. וכנגד גמילות חסדים שזכר שמעון הצדיק, זכר רשב"ג השלום בין הבריות והצדקה שהוא גמילות חסדים הוא שלום בעצמו מרבה צדקה מרבה שלום” (מהר"ל שם)

אם כן 'דין' ו'עבודה' - הם דבר אחד. ומקום המשפט ראוי שיהיה דווקא במקום העבודה (כך לשכת הגזית חייבת להיות סמוכה למזבח). ה'תורה' וה'אמת' חד הם. 'משה אמת ותורתו אמת'. כך גם גמילות חסדים ושלום משלימים אחד את השני. דברים אלו מתבטאים במיוחד במקדש. בהעדרו כל ה'רגליים' מקוצצות. דווקא בבית המקדש 'שְׁמָה יִשְׁבוּ כְּסָאוֹת לְמִשְׁפָּט'. מן המקדש והר המוריה 'יוצאת תורה והוראה לעולם כולו'. ואף גמילות חסדים והחסד יסודם במקדש. 'תומיך ואוריך לאיש חסידך'.

עד עתה ראינו כיצד שש העמודים הללו משלימים ובונים את הקומה השלימה של האדם ושל העולם. הן במקדש, הן בכל שערך' ואפילו מעמידים את 'כסא הכבוד'. בספר 'מנורת המאור' (נכתב על רבי יצחק באבוחב לפני כ-800 שנה) הוא מתייחס עליהם קצת אחרת. (ובהערות אגב דברים אלו הם הקנים עליהם מבסס המחבר את שם ספרו 'מנורת המאור')

"יש לנו לדעת, שקיומו של עולם הוא על האמת, כמו ששינוי בסוף פרק קמא דאבות (משנה יח): רבן שמעון בן גמליאל אומר: על שלשה דברים העולם קיים: על הדין ועל האמת ועל השלום. ודבר ברור הוא, כי במקום שיש שלום אין צורך לדין. ובסבת האמת ועל השלום מצוי. לפיכך שלשתם נכללים באמת. ועל זה נכתבה אמצעית, ביניהם. ולא נברא העולם אלא באמת. ועל כן הוא רמוז בסופי תיבות של תחלת מעשה בראשית, שהם 'ברא אלהים את' וגם בכתומתו, שהוא 'ברא אלהים את', ללמדנו שכל מה שנברא בששת ימי בראשית, עומד על האמת, ושמו של הקדוש ברוך הוא "אמת", שנאמר: 'זהו אלהים אמת' (ירמיה י, י). והתורה נקראת אמת, שנאמר 'ותורתך אמת', (תהלים קיט, קמב). ובית המקדש קיומו על האמת, שנאמר: 'אתי מלבנון תבואי' (שיר השירים ד, ח), ראשי תיבות: אמת, כי הלבנון הוא בית המקדש ונקרא לבנון מפני שמלבין עונותיהם של ישראל. ולא חרבה ירושלים, אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמונה, כדגרסינן במסכת שבת, פרק כל כתבי הקדש (קיט, ב): אתמר, אמר רבה לא חרבה ירושלים, אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמונה, שנאמר: 'שוטטו בחוצות ירושלים וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה אם תמצאו איש וגו' מבקש אמונה ואסלח לה'.

(מנורת המאור, אות ל"ה)

על פי דבריו ראוי היתה להיות מציאות בלי דין. שכן 'במקום שיש שלום, אין צורך בדין'. אך העולם כרגע ירד מגדלותו. המידה השלמה ביותר מתוך הרשימה של עמודי העולם היא מידת האמת. העולם נברא ע"י האמת, חותמו של הקב"ה אמת, התורה- תורת אמת והמקדש- מבטא את האמת. החל מחטא אדם הראשון וביתר שאת משחרב המקדש 'בטלו אנשי אמונה' והעולם אינו פועל מספיק במושגים של אמת. כפי שמבאר הרמב"ם במורה נבוכים:

"... וזה – כי השכל הוא שלמותו האחרון – הוא אשר הגיע ל'אדם' קודם מרותו; ובשבילו נאמר בו שהוא 'בעלם' אלוהים ובדמותו, ובגללו דיבר אתו וצוה אותו, כמו שאמר, ויצו ה' אלוהים וכו'" – ולא תהיה הצוה לבהמות ולא למי שאין לו שכל. ובשכל יבדיל האדם בין האמת והשקר; וזה היה נמצא בו על שלמותו ותמותו. אמנם המגונה והנאה – הוא במפורסמות, לא במושכלות; כי לא יאמר; השמים כדוריים – נאה, ולא, הארץ שטוחה – מגונה, אבל יאמר, אמת ושקר. וכן בלשונו יאמר על הקושט ועל הבטל – 'אמת ושקר', ועל הנאה והמגונה – 'טוב ורע'; ובשכל ידע האדם 'אמת' מן 'שקר', וזה יהיה בענינים המושכלים כולם. וכאשר היה על שמות עניניו ותמותם, והוא עם מחשבתו ומושכליו, אשר נאמר בו בעבורם, "ותחסרהו מעט מאלוהים" – לא היה לו כוח להשתמש במפורסמות בשום פנים, ולא השיגם – עד שאפילו הגלוי שבמפורסמות בגנות – והוא גלות הערוה – לא היה זה מגונה אצלו ולא השיג גנותו. וכאשר מרה ונטה אל תאוותיו הדמיוניות והנאות חושיו הגשמיות, כמו שאמר, "כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעינים" – נענש בשולל ההשגה ההיא השכלית, ומפני זה מרה במצוה אשר בעבור שכלו צווה בה, והגיעה לו השגת המפורסמות ונשקע בהתגנות ובהתנאות; ואז ידע שיעור מה שאבד לו ומה שהופשט ממנו, ובאיזה ענין שב. וליזה נאמר, "זהייתם כאלוהים יודעי טוב ורע", ולא אמר, "יודעי שקר ואמת" או משיגי שקר ואמת' – ואין בהכרחי 'טוב ורע' כלל, אבל 'שקר ואמת'. והתבונן אמרו, "ותיפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירומים הם" – לא אמר, "ותיפקחנה עיני שניהם ויראו", כי אשר ראה קודם הוא אשר ראה אחרי כן – לא היו שם סגורים על העין שהוסרו; אבל נתחדש בו ענין אחר, שגינה בו מה שלא היה מגנהו קודם: (מורה נבוכים חלק א, ב')

הרמב"ם מבאר את התהליך שהרתחש לאחר האכליה מעץ הדעת טוב ורע. תחילה מבאר הרמב"ם שאין הכוונה שלפני החטא לא היה לאדם 'שכל'. שהרי בזה הוא נבדל מן הבהמות, וזה מה שעושה את העושה 'מעט מאלוקים'. אלא שלפני החטא כל מה שהיה 'אמת' מיד רצה אותו האדם, כיוון שהוא ידע שזה גם טוב וחשוב בשבילו. האדם השתמש רק במושגים של נכון ולא נכון\ אמת ושקר, ולא במושגים של טוב ורע. רק לאחר האכילה מעץ הדעץ טוב ורע נכנסו מושגים שהיו זרים לו מקודם. האדם נכנס לתוך עולם 'המפורסמות' – מה שמקובל או לא מקובל. כאן הדברים הם יחסים ולא אמת מוחלטת. מה שטוב לאחד, לא טוב לשני, מה שיפה וטעים לי, מכוער ומריר לחברי. במושגים של אמת, יש אמת מוחלטת. זה עולם ה'מושכלות'. אך במושגים של טוב ורע כבר נכנסים התאוות והרצונות האישיים. התורה היא 'אמת' כיוון שאין היא מותאמת לפרט ולפי מה שטוב רק לא אלא מה שטוב באופן מוחלט. כך גם המשפט חייב להתקיים על אמת ונכון ולא להתאים את עצמו לנידון ומצב רוחו ורצונותיו של השופט.

"משחרב בית המקדש, בטל השמיר ונפת צופים, ופסקו אנשי אמונה" (משנה סוטה פרק ט')

משחרב המקדש 'פסקו אנשי אמונה' והאמת נעדרת. בני אדם מציבים את היעדים על פי מה שטוב ונעים להם ולא על פי מה שנכון וצורך העולם. המדרש בו פתחנו מלמד ש'אל תזלזל בדין'. אמנם ה'טוב' מניע את החיים ואת הרצון, אך אי אפשר שזה יציב את היעדים של העולם.

חלק ג' – אבות העולם בונים את יסודות המקדש

כיוון שלישי נוכל לראות מתוך דברים של המהר"ל במקום אחר:

" וביאור ענין זה: דע כי בית המקדש הוא המקום שהשם יתברך יש לו חבור ודביקות עם התחתונים, שזהו ענין בית המקדש. ומפני שמדת אברהם הוא מדת החסד, והחסד מתדמה כהר, לפי שכל חסד הוא גדול. כי מי שהוא מדקדק עם אחר, משהו המידה ביושר, ואינו נכנס לפנים משורת הדין. אבל בעל החסד אינו מדקדק, ועושה חסד גדול, וכדכתיב: (תהלים לו, ו) "צדקתך כהררי אל". כי הצדקה והחסד של השם יתברך הוא גדול, ואינו משהו המידה ביושר, כמו שהוא עושה בעל מדת הדין. ומפני כי על ידי מידה זאת יש אל השם יתברך חבור לתחתונים, קרא אברהם בית המקדש – שבו חבור השם יתברך לתחתונים – "הר", לפי שעל ידי מדת אברהם – שהיא מדת החסד – החבור הזה:

וכן יצחק שהיה מדתו מדת הדין, שעושה מעשיו ביושר ובדין. וגם מדה זאת מדה אלוקית, ועל ידי מידה זאת גם כן יש אל השם יתברך חבור ודביקות אל התחתונים להיות ביניהם. ולכך קרא יצחק את בית המקדש 'שדה', כי השדה הוא שוה וישר, ודבר זה מתייחס אל מדת הדין, שהוא ישר:

אמנם יעקב קראו 'בית', שדבר זה מיוחד למדתו, שמדת יעקב מדת רחמים, וזהו עצם החבור. שאינו דומה מידת אברהם, אף על גב שעל ידו יבוא לכלל הדבוק האלוקי, אין מידה זאת – שהוא מדת אברהם – עצם החבור. וכן אף על גב שמדת יצחק – שהוא מדת הדין – סבה שעל ידו הדיבוק האלוקי לגמרי, אין זה עצם הדיבוק. אבל מידת יעקב – שהוא מדת רחמים – הוא הדבוק בעצם לגמרי. כי זה עניין הרחמים, האהבה והחבור. שכבר בארנו זה כי "אוהב" תרגומו 'מרחמוהו' (בראשית כה, כח). וכן בלשון חכמים: (כתובות קה ע"ב) 'לא לדין אינש מאן דמרחם ליה', ודבר זה ידוע. והאהבה היא הדבוק והחבור בעצם, שכאשר דבק נפשו, כמו האב לבן והאם לבנה, מרחם עליו, ולפיכך מדה זאת בעצמה היא סיבה אל החבור שיש אל השם יתברך לתחתונים, ודבר זה ידוע למבינים.... (מהר"ל נצח ישראל פרק נ"ב)

המהר"ל, כפי שראינו בעבר, מתאים כל אחד מבתי המקדש אל אחד האבות. מתוך כך, ננסה אנחנו לראות את ייחודיותו של כל בית מקדש:

אברהם- מידת החסד- בית ראשון: בבית ראשון, הכח המרכזי הוא כח הכלל: נביאים ומלכים, עליה לרגל וסנהדרין. דרך ה"שכינה" לשרות על הפלל, ולא על הפרט. אי אפשר לעשות צדקה וחסד, בלי אנשים אחרים. כל הרעיון הוא לתת מעצמך לאחר. ממילא, כאשר חטא עם ישראל בדברים המפרידים בין הכלל וכח הכלל נפגם- נתפרדה החבילה, ונסתלקה השכינה.

יצחק- מידת הדין- בית שני: שאחד הדברים המייחדים את תקופת מקדש שני, זאת התפתחות התורה "ההלכתית". מציאות "יבשה", פרטית- "שניים אוהזים – יחלוקו..". תחום ההלכה מתאפיין במידת הדין. גם ענייני "שנאת חינם"- גורם החורבן, הם דברים שמתבררים בבתי הדין לענייני ממונות, משפחה וכדומה.

יעקב- מידת הרחמים- בית שלישי: כאן כבר מתאחדים כל הכוחות יחד, "מקדש מושלם".

שבת שלום
מרדכי פרסוף